

PAPER DETAILS

TITLE: 1876 Osmanli-Sirp-Karadag Savasi`nda Osmanli Ordusunda Gayrimüslim Gönüllüler

AUTHORS: Ayse ÖZKAN

PAGES: 169-180

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3097175>

1876 Osmanlı-Sırp-Karadağ Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda Gayrimüslim Gönüllüler

Non-Muslim Volunteers in the Ottoman Army in the 1876 Ottoman-Serbian-Montenegrin War

Ayşe Özkan*

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi Research Article

Sorumlu yazar:

Corresponding author:

*Çankırı Karatekin Üniversitesi
zastava76@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-5300-0627

Başvuru / Submitted :

20 Nisan 2023

Kabul / Accepted :

1 Haziran 2023

DOI: 10.21021/osmed.1286338

Atıf/Citation:

Özkan, A. "1876 Osmanlı-Sırp-Karadağ Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda Gayrimüslim Gönüllüler". Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 17 (2023): 169-180.

Benzerlik / Similarity : %21

Öz

Bu çalışmada 1876 Osmanlı- Sırp-Karadağ Savaşı'nda Osmanlı ordusunda yer alan gayrimüslim gönüllüler incelenmiştir. Öncelikle savaşın başlangıcı, Prens Milan'ın savaş beyannamesi ile Sırp ordusundaki Rus gönüllüler hakkında kısa bilgi verilmiştir. Sonrasında Osmanlı ordusunda 1870 tarihli Askerlik Kanunu'na göre gönüllülük kavramı açıklanmıştır. Nizamiye, redif ve müstahfiz sınıflarının dışında gönüllü askerlerden oluşan orduya Müslümanların yanı sıra gayrimüslimler de asker yazılmak için başvuruda bulunmuşlardır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda da ön planda olan Dimostini Efendi Hristiyanlardan asker yazarak savaşa göndermiş ve ödüllendirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin kendi gayrimüslim tebaasının yanında yurtdışından da orduya gönüllü katılımlar olmuştur. Belçika'dan, Lehistan'dan ve Macaristan'dan gönüllüler Osmanlı ordusuna katılmak için başvuruda bulunmuşlardır. Özellikle Macarlar her şekilde Osmanlı Devleti'nin ve Türklerin yanında yer almışlar, maddi ve manevi her türlü yardımda bulunmuşlardır. Macaristan'dan siviller olduğu kadar subay ve erler de gönüllü olarak Osmanlı Devleti ordusuna katılmak istemişlerdir. Macar doktorlar ise ordunun yaralarını sarmak istemişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Sırbistan, Osmanlı Devleti, Gayrimüslim gönüllü, Macar, Leh.

Abstract

In this study, non-Muslim volunteers who took part in the Ottoman army in the 1876 Ottoman-Serbian-Montenegrin War were examined. First of all, brief information was given about the beginning of the war and the Russian volunteers in the Serbian army, Prince Milan's declaration of war and the Russian volunteers in the Serbian army. Afterwards, the concept of volunteering in the Ottoman army was explained according to the Military Law of 1870. Apart from the Nizamiye, Redif and Mütahfiz classes, non-Muslims applied to the army, which consisted of volunteer soldiers, as well as Muslims. In addition to the Ottoman Empire's own non-Muslim subjects, there were also voluntary participations in the army from abroad. Volunteers from Belgium, Poland and Hungary applied to join the Ottoman army. In particular, Hungarians stood by the Ottoman Empire and the Turks in every way, and provided all kinds of material and moral assistance. Officers and privates as well as civilians from Hungary wanted to join the Ottoman army voluntarily. Hungarian doctors wanted to heal the wounds of the army.

Keywords: Serbia, Ottoman State, Non-Muslim volunteer, Hungarian, Polish.

Giriş

1875 Hersek İsyanı sonrasında Osmanlı Devleti'nden bağımsız olmak için uygun vakti gözleyen Sırbistan'da Nisan 1876'da savaş yanlısı liberaller işbaşına gelmişlerdir. Stevca Mihailoviç Hükümet Başkanı ve Yovan Ristiç de Hariciye Müdürü olmuştur. Böylece savaş hazırlıklarına başlayan Sırbistan, bunun için borç para almıştır. Karadağ ile de 26 Mayıs 1876'da bir ittifak anlaşması imzalanmıştır.¹ 1 Temmuz 1876'da Sırbistan, 2 Temmuz 1876'da ise Karadağ Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişlerdir.² Sırbistan Prensi Milan'ın savaş beyannamesi şu şekilde idi:

“Sevgili Halkım,

Bosna ve Hersek'te bulunan kardeşlerimiz uğradıkları baskılar aleyhinde bir seneden beri isyan ettiler. Bunların sefaletleri ve perişan halleri daima üzüntümüzü icap edip geçen sene yeniden şikâyetle ayaklandıklarında da tarafımızdan Skupština meclisimizde isyan eden vilayetlerin haline kayıtsız kalamayacağımız cihetle bunlar da ihtilali tamamen teskin için kuvvet ve iktidar çerçevesinde bir tedbir bulmaya çalışılacağını ve Sırbistan'ın bu vilayetler ile hem hudud bulunması cihetle kat ve kat vukua gelen ihtilalleri Hersek'ten ziyade bizce acı veren üzüntüyü ve bir takım zarar ve hasarı gerektirmesiyle bu fenalığa katıyen bir son vermek faydamız gereğince bulunduğunu beyan etmiştim. Fakat diğer taraftan Bab-ı Ali büyük devletler ile birleşerek hiçbir tarafın yardımı kabul edilmeyerek asayişin iadesine teşebbüs etmiş olduğundan büyük devletlerin kardeşlerimiz lehinde son süratle ettikleri bu vicdanlı teşebbüslerinin sabır ve yavaşlıkla beklemek görevimizden bulunmuştu. Fakat herhalde adı geçen ahali birkaç asırdan beri hâsıl ettikleri tecrübeler gereğince Bab-ı Ali'nin ihtilali yatıştırmak için kullandığı tedbirlere kendilerini çoğunlukla isyana sevk eden suistimallerin tekrarının önlenmesi hakkında teminat vermediği cihetle güvenemediklerinden bu kahramanca savaşın Hersek'te şimdiye kadar devam ettiği gibi diğer her tarafta ve özellikle Bosna kıtasında dahi dehşet verir surette nüfusun katli ve bir takım vahşiliğin ardı arkası kesilmedi. Hududumuzun doğu tarafındaki şu fenalığın bitmesini beklerken diğer bir tarafına yakın bulunan Bulgaristan'da bir ihtilal daha çıkarak burası dahi asrımızda emsali görülmedik surette nüfus kırılıp tahrip edildi. Müslümanların taassubunun coşan şiddeti kanlı savaş meydanlarından Türkistan Avrupa kıtasının her tarafına dahi İstanbul'da Muhammed dininin hamisi olanlar arasına bile sirayet edip Osmanlı ülkesi ahalisinin halince kesin bir tesir etmiştir. Açıklanmış hallere karşı asi eyaletlerde ihtilalin yakında teskini bekleneneğinden ve gelecekte de gittikçe emin olamadığımızdan Sırbistan'ın bir seneden beri bulunduğu zor durumdan çıkmasından artık ümit kesmişizdir. Her ne kadar halimiz tahammül eriten dereceye gelmiş ise de tarafımızdan yine Bab-ı Ali ve devletler tarafından ihtilalin teskinine mani olacak hiçbir hareket vuku bulmayıp aksine hükümetim düşüncelerin teskinine yardım için elden geleni esirgemedi. Bosna firarileri kabul edilip büyük fedakârlıklara katlanılarak beslenildi. Diğer taraftan ahalinin korkusunu teskin için hududa gönderilen askerlerimiz geçen sene sonbaharında memleketlerine iade olunmuşken yine hududumuz iyi sağlamlaştırıldı. Sonuç itibarıyla memleketimiz de uygunsuz hiçbir hal ve hareket vukua gelmemiş ve Bab-ı Ali tarafından Sırbistan aleyhinde yalnız emniyetsizliğin icap edeceği tedbirlerin sağlanmasına küçük bir sebebiyet

¹ Ayşe Özkan, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, İstanbul, 2011, s. 264-267.

² Halil Sedes, *1875-1876 Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilalleri ve Siyasi Olayları*, Başlangıç- I.Kısım, İstanbul 1946, s. 163; Özkan, a.g.e., s. 271; Fatma Uygur, “93 Harbine Giden Buhranlı Dönemin Bazı Siyasi Olaylarının Fransız Büyükelçilik Yazışmalarına Yansımaları”, *D.T.C.F Dergisi*, C. 60, Sayı 2, 2020, s. 584; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, TTK Yay., Ankara, 1995, s. 16.

verilmemişken Osmanlı Devleti memleketimizi Timok Boğazı'ndan Drina Boğazı'na kadar çok sayıda asker ile kuşattı. Osmanlı askeri bizi tehdit eder bir hal ve harekette bulundu. Birtakım başıbozuk ve Çerkes ve Arnavut vahşi kabileleri bazen düzenli asker grupları tarafından da yardımcı olunduğu halde memleketimizi basıp kendi halinde olan ahali üzerine hücum ve mukaddes kiliselerimizi yağma ve evlerimizi yakıp hayvanlarımızı ve mallarımızı gasp edip yağmalayarak çekilip gittikleri yerde insan ölüsünden ve harabeden başka bir şey bırakmadılar. Kardeşler ecdadımızın kanı pahasına kazandıkları aziz vatanımızda şu kan dökücü hareketlerin vukuuna bir seneden beri tahammül ediyorsunuz. Hudutta yalnız birkaç nahiye ahalisi değil bütün hudut boyu ahalisi yağmacıların gasp ettikleri mallarını kurtarmak ve ailelerin canını korumak için durmaksızın hududa koşmaya mecbur idiler. O şekilde Osmanlı Devleti memurları nezdinde vuku bulan isteklerimizden bir sonuç alınamadı. Bir taraftan silahlı yağmanın arkası kesilmediği halde diğer taraftan Osmanlı askeri bizi her türlü ticaret ve imalatı tatil ve kesintiye uğratan bir kuşatma halinde bulundurduğundan ahalinin elinde kalan mallarını korumak için bazı fevkalade tedbirlere müracaata mecbur oldu. Savaş yapmıyor isek de onun bütün vahim sonuçları ve zararlarını çekmekteyiz. Şimdiye kadar infial ve saklı olan hiddetlerini göstermemeye kendimizi zorlamaktayız. Yalnız sabır ve sebatınızın tamlığı ve kanunlara riayetiniz ve memurlarımın emirlerine itaatınızdan ötürüdür. Artık bunun üzerine hükümetim Skupştina'nın oy ve kararı gereğince ihlal edilen memleket asayişini korumak için tedbirler edinmesinden dolayı itham olunamaz iken Osmanlı Devleti önce kendisi Sırbistan'ı bütün kuvvetini toplamış ve arabulucu yararlarını feda ederek meşru müdafaa halinde bulundurmaya mecbur ettikten sonra o vechle koruması için ihtiyati tedbirler almasından dolayı itham ediyor. Kardeşler itidal yolundan bir lahza çıkmayarak ve sizin infialinize de bakmayarak büyük devletlerin nasihatini dinledim.

.....

Kardeşler ! Vatanperver huyunuza ve askeri faziletlerinize emniyetim mükemmel olduğu halde ben de sizinle gideceğim ve sizin önünüzde bulunacağım. Kardeşim yiğit Prens Nikola'nın kumandasında oldukları halde Karadağlı kardeşlerimiz ve pek çok sefalet ve perişanlık çekmiş olan Hersekliler ve Bosnalılar da bizimle beraber savaşacaklardır. Cesur Bulgar kardeşlerimiz de bizi bekliyor...Rumların da savaş meydanından çok zaman ayrı kalmayacaklarını ümit ederim. Haydi benim şanlı kahraman bütün milletler hakkında adil olan Cenab-ı Hakk'ın ismine hakkaniyet ve hürriyet ve medeniyet namına ileri gidelim!"³

Sırpların hedefi Yenipazar'ın Boğaz mevkisini ele geçirerek Karadağ ile birleşmek ve Bosna'yı Osmanlı Devleti'nden almak idi.⁴ Savaşla birlikte Rusya'daki Panslavistler (ve Rus Hükümeti) Sırlara gönüllü asker ve para yardımında bulunmuşlardır.⁵ Panslavist komiteler toplumun önde gelenlerinden köylülere kadar 5.000 gönüllü göndermiştir ki bu sayının 800'ü Rus subayıdır.⁶ Sırp ordusunun başına ise 1864'te Taşkent'i ele geçiren Rus Mihail Çernayef başkumandan olarak getirilmiştir.⁷

³ BOA, HR.TO. 330/19 03.07.1876

⁴ Uygur, a.g.m., s.584.

⁵ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, TTK. Yay., Ankara,1999, s. 354.

⁶ Özlem Parer, "Tolstoy ve Dostoyevski'nin Yorumlarıyla Balkanlarda Savaşa Bakış", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, Sayı. 16, Eylül 2014, s. 342. Sırbistan'a giden gönüllü sayısını Şirokorad 7000 olarak vermektedir. Bkz. A. B. Şirokorad, *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kıran Osmanlı-Rus Savaşları*, Selenge Yay., İstanbul, 2013, s. 408.

⁷ Hans Kohn, *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, Çev. Agah Oktay Güner, İlgı Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2007, s. 205.

1. Osmanlı Askerlik Teşkilatında Gönüllü Kavramı

1876 Osmanlı-Sırp- Karadağ Savaşı başladığında Osmanlı askeri teşkilatında 1869 askeri düzenlemeleri doğrultusunda hazırlanarak 8 Mart 1870 tarihinde yayınlanarak yürürlüğe giren kura kanunu geçerli idi. Bu kanunla da yine Osmanlı topraklarında yaşayan bütün Müslümanlar tekrar askerlik yükümlülüğü altına alınmışlardır. (Md. 1) Askerlik hizmeti 1869 askeri düzenlemelerinde belirtildiği gibi nizamiye, redif ve müstahfız olarak üçe ayrılacaktı. Nizamiye askeri kura ile silah altına alınacak erler ile ve gönüllü olarak askere gitmek isteyenler olmak üzere iki şekilde temin edilecekti. (Md. 2-3)

1870 Kanunu'nda gönüllü askerlik kabul edilmesine rağmen bununla ilgili olarak bazı şartlar ileri sürülmüştür. Bunlar;

“1. *Bulaşıcı bir hastalığı olmayacak ve askerlik yapabilecek kadar sıhhatte bulunacaktır.*

2. *18 yaşından küçük 40 yaşından büyük olmayacaktır.*

3. *Tersane-yi Amire memleketlerinden olmayacaktır.*

4. *Kötü tanınmayacak ve adi suçlu olmayacaktır.*

5 *Nizamiye süresi olan 6 sene askerlik hizmetinin tümünü yapmayı kabul edecektir. (Md. 67)*

Bunun dışında herkes ancak kendi ordu bölgesinde gönüllü yazılabilecek ve istediği alay veya tabura kaydolabilecekti. Muvazzaflık ve rediflik hizmetini bitirenler tekrar gönüllü yazılabileceklerdi. Askerlik görevinden istisna bölgeler ahalisinden olanlar ise, istedikleri ordu bölgesinde veya deniz kuvvetlerinde askerlik yapabileceklerdi. (Md. 68)”⁸

Osmanlı Devleti'nin geniş sınırlarını koruyabilmesi için asker sayısının çok olması gerekiyordu. Gerçekte askerî neferlerde istenilen rakamlara ulaşmak için nüfus yeterince kalabalıktı. Fakat 1874'e gelindiğinde Osmanlı Devleti'nde hâlâ azınlıkların askere alınması mümkün olmamıştı. Oysa Avrupalılar aynı tarihlerde tebaaları olan bütün milletlerden asker alabiliyorlardı. Kazak ve Çerkezleri Rusya; Cezayirlileri Fransa; Hintlileri İngiltere; Sumatralıları ise Hollanda askerlikle mükellef tutuyordu. Osmanlı Devleti'nde ise her alanda eşitliği istenen azınlıkların askerlik konusundaki eşitliği bir türlü sağlayamıyordu. Sultan Abdülaziz devrinde bazı Müslüman halkın yaşadığı bölgelerden de asker alınamıyordu. Bunlar, Rumeli'de Bosna ve Hersek ile Arnavutluk halkı, Doğu Anadolu'da Kozan ve Dersim ahâlisi ile Arap yarımadası halkı idi. İstanbul halkı da zaten askerlikten muaf tutuluyordu.⁹

Müslümanlar askerliği bir gelenek hatta dîni bir emir kabul ediyorlardı. Ancak müşterek vatan mefhumuna sahip olmayan Hristiyanlar, askerliği sevmiyor ve Müslümanlarla aynı safta savaşmak istemiyorlardı. Üstelik yıllarca Müslümanlarla eşit olmadıkları için batılı ülkelere şikâyet bulunan gayrimüslimler, bu kez eşitlik gereği askere alındıklarından şikâyet etmeye başlamışlardı. Düzenlerinin bozulmaması asıl amaçları idi. 1909'a kadar özel amaçlarla kurulan ve içlerinde Hristiyanların da görev aldığı Kazak ve Dragon alayları ile jandarma birlikleri hariç, genel olarak gayrimüslim tebaanın fiilen askere alınamamasının bazı önemli nedenleri vardı. Bunlar Hristiyan ve Yahudilerin orduda nasıl istihdam edileceği hususunda Osmanlı devlet adamları arasında bir

⁸ Faruk Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimattan Sonra Askeralma Kanunları (1839-1914)*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 25-27.

⁹ Uğur Ünal, *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006, s.41.

fikir birliğinin sağlanamamış olması, bazı devlet adamlarının güvenemedikleri için gayrimüslimlerin askere alınmasına karşı çıkmaları ve gayrimüslimlerin askere alınması durumunda bu konuyu bahane edecek Avrupalı devletlerin müdahalelerinin artacağından korkulması idi.¹⁰

2. Osmanlı Tebaası Gayrimüslim Gönüllüler

1 Temmuz 1876'daki savaş ilanı ile birlikte Osmanlı kamuoyunda büyük heyecan oluşmuştur. Her tarafta hisli gösteriler yapılmış ve gönüllü birlikleri kurulmaya başlanmıştır.¹¹

Düzenli ordudan başka, İstanbul'da ve bazı vilayetlerde birçok gönüllü savaşa katılmıştır. Medrese öğrencileri de Beykoz'daki ordugâhta talim görmeye başlamışlardır.¹² Savaşın başında askerlik hizmetinde bulunmak arzusuyla sadık tebaadan gönüllü asker sınıfına kabullerini isteyenlerin tanzimleri ve bunların teçhiz masraflarını karşılamak üzere haysiyetli kişiler tarafından verilen para yardımları ile gerekli şeyleri sağlayarak savaş mevkilerine gönderilmeleri için Şura-yı Devlet Başkanının riyaseti altında Bab-ı Seraskeri (Harbiye Nezareti) de bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon tarafından yapılmış olan mazbata ve deftere göre İstanbul'dan savaş mevkilerine sevk edilen askerin toplamı 13.285 nefere ulaşmıştır. Bunların 4.300 neferi Beykoz Debbağ hanesi Müdürü Miralay Hidayet Bey marifetiyle Beykoz sahrasında talim ve teçhiz ettirilmiştir.¹³ Hidayet Bey düzenli şekilde duramayan bu acemi erleri 15 gün içinde nizamiye askeri gibi eğitilmiş bir hale getirmiştir.¹⁴ Kalan 8.900 kadar nefer ise Osmanlı askeri taburlarına katılmıştır.¹⁵ Hoca Salim Efendi ve Hoca Şükrü Efendi gibi mücahitlerin sevgiyle bu gönüllü askerler savaş yerlerine gönderilmişlerdir.¹⁶ Osmanlı Devleti'nin eski devlet görevlilerinden Altunizade İsmail Efendi kendi cebinden para ve elbise vererek gönüllü taburu oluşturmuştur.¹⁷ Dimostini Efendi de Hristiyanlardan gönüllü asker yazarak savaşa göndermiştir.¹⁸ Dimostini Efendi'nin yazdığı 200 nefer Hristiyan bölükleri de diğer erlere dâhil edilmiştir. Toplanan para yardımı 1.094.400 kûsur kuruş olup bunun 1.034.000 kuruşu sarf edilmiş ve kalan 59.000 kûsur kuruşu nizamiye hazinesine devir ve teslim edilmiştir. Beykoz'dan sevk olunan askerin az zaman zarfında talimleri ve disiplinleri hususunda Hidayet Bey'in ve gayrimüslim ahalinin toplanması ve yazılmasında da Dimostini Efendi'nin gözlenen gayretleri ve ihtimamları dolayısıyla ödüllendirmeleri uygun görülmüş ve komisyonca neferlerin tertibi ve işin idaresi için yaptıkları mesaiden dolayı Dimostini Efendi'ye ödül olarak rütbe ihsan edilmiştir.¹⁹

Sırlara karşı önemli sayıda gönüllünün yazıldığını ve hem İstanbul'da hem taşrada Hristiyanların da kendilerini kaydettirmekte olduklarını Sir H. Elliot, Lord Derby'ye gönderdiği 14 Temmuz 1876 tarihli telgrafında belirtmiştir. Gönüllü birliklerine üzerinde hilal ve haçın yan

¹⁰ Ünal, *a.g.e.*, s.41-42.

¹¹ Özkan, *a.g.e.*, s. 273.

¹² Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılap*, C.1, Yay. Haz. Tahir Galip Seratlı, Selis Yay., İstanbul, 2004, s. 188; Mahmud Celaledin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, Haz. İ. Miroğlu, M. Derin, M. Halacoğlu, Ö. Akdaş, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1979, s. 209.

¹³ BOA, İ.DH. 733/60092 1293.L.11 (30.10.1876).

¹⁴ Ahmet Mithat Efendi, *a.g.e.*, s. 188.

¹⁵ BOA, İ.DH. 733/60092 1293.L.11 (30.10.1876).

¹⁶ Ahmet Mithat Efendi, *a.g.e.*, s. 188.

¹⁷ Mahmud Celaledin Paşa, *a.g.e.*, s. 209.

¹⁸ BOA, İ.DH. 745/60933 1294.R.16 (30.04.1877); BOA, İ.DH. 733/60092 1293.L.11 (30.10.1876); ATASE, ORH Kutu:2, Gömlek:38, Belge:38-1 20.02.1293 (02.05.1877); Mahmud Celaledin Paşa, *a.g.e.*, s. 209; Ahmet Mithat Efendi, *a.g.e.*, s. 188; Özkan, *a.g.e.*, s. 273.

¹⁹ BOA, İ.DH. 733/60092 1293.L.11 (30.10.1876).

yana yer aldığı bir bayrak tahsis edilmesinin önerildiğini de eklemiştir.²⁰ Dimostini Efendi'nin bölüklerinin bayrakları üzerinde de hilal ve haç bir araya getirilmiştir.²¹ Sırpların davası Doğu Hristiyanlarını Osmanlı zulmünden kurtarmak olduğundan böyle eşkıya istilasına karşı Hristiyanların direnişte bulunmaları ve Müslümanların taassubu kınanmaktayken bir bayrakta hilal ve haçın bir araya gelmesi dünyayı hayrete düşürmüştür.²² Sir H. Elliot da “mevcut krizde Hristiyanların neredeyse oy birliği ile gösterdikleri sadakatlerinden ve Sırp saldırganlığına karşı duydukları düşmanlıktan daha çarpıcı bir şey olamaz” demiştir.²³ Hristiyanların gönüllü olarak askere yazılmaları Ruslara çok tesir etmiştir Çünkü Şark Meselesi'ndeki Rus fesatlarının en tesirlisi Hristiyanların zulme uğradıkları idi.²⁴ Gönüllüler İstanbul'da rengarenk bayrakları dalgalanarak önlerinde mızıkalar çalarak, alkışlanarak ve vapurda *Padişahım çok yaşa* sesleri ile eğitim görmeye Beykoz ordugahına gitmekteydiler.²⁵ Mısır Hidivi İsmail Paşa da 3 alay, silahlar, mühimmat ve zahire göndermiş ayrıca bu Mısır gemilerini de Tersane-yi Amire'nin hizmetine vermiştir.²⁶ İstanbul'da orduya yardım toplamak için İlane-i Cihadiye adlı bir komisyon kurulmuş ve mitingler düzenlenmiş, halk da hükümete destek telgrafları çekerek para toplamıştır.²⁷

Medrese öğrencileri Hristiyan gönüllerini bir beyanname ile alkışlamışlardır. Bu beyanname şu şekildedir:

“Ey Hristiyan yoldaşlar,

Osmanlı Devleti'nin düşmanlarını terbiyeye yeterli askeri var fakat biz de bir yardım kuvveti olmak üzere gönüllü sınıfına yazıldık. Çünkü bizim şeriatımızca en büyük ibadettir ve bizler kendi can ve ırz ve malımızı nasıl muhafaza edersek, sizin can ve ırz ve malınızı dahi aynı ile öylece muhafazaya borçluyuz. Şeriatımız bize böyle emrediyor. Sizin dince böyle bir mecburiyetiniz yok iken aramızda müşterek olan vatanın muhafazası için siz de bizim yoldaşlığımızı seçmişsiniz. Size teşekkürden başka bir şey diyemeyiz. Atacağımız kurşunun hedefi birdir. Birlikte pek güzel hareket ederiz. Sefer esnasında ibadetinizin merasimi icrasına tarafımızdan hiçbir şekilde zorluk çıkarılmak ihtimali yoktur. Edilmeyeceğini siz de pek ala bilirsiniz. Fakat şeriat-ı İslamiye gereğince olan şu birkaç hususta sizden tam muvafakat isteriz.

Evvela mademki cenge gidiyoruz, demek olur ki, adam öldürmeye gidiyoruz. Fakat düşmanlarımızı öldüreceğiz. Yoksa önümüze gelen adamlara silah çekmeyeceğiz. Bize karşı gelen düşmanları bulduğumuz yerde tepeleyeceğiz. Lakin onların karılarına, çocuklarına ve yaşlılarına taarruzdan şeriatımız bizi şiddetle men eder.

Geçende Bulgaristan eşkıyasından bazılarının yaptıkları gibi, insanı ateşte yakmak dahi bizce caiz değildir ve bir de bizler her dakikasını en büyük ibadet bildiğimiz bir sefer esnasında hemşerilerimize zulüm ve ceza etmemek ve zorla yem ve yiyecek almak gibi kul hakkından pek çok sakınıyoruz.

²⁰ British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print., The Ottoman Empire: Revolt in the Balkans, 1875-1876, Part I, Series B, Vol. 2, General Ed. Kenneth Bourne and D. Cameron Watt, Ed. David Gillard, University Publications of Amerika, 1984, s. 273, Doc. 380.

²¹ Ahmet Mithat Efendi, a.g.e., s.188; Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e., s. 209.

²² Ahmet Mithat Efendi, a.g.e., s. 188.

²³ British Documents, s. 273, Doc. 380.

²⁴ Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e., s. 209-210.

²⁵ Ahmet Mithat Efendi, a.g.e., s. 189.

²⁶ Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e., s. 210; Ahmet Mithat Efendi, a.g.e., s. 189.

²⁷ Vahit Cemil Urhan, *Karadağ'ın Bağımsızlığını Kazanması (1851-1878)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2015, s. 204.

Bizim size yoldaşça ve arkadaşça esas tekliflerimiz bunlardır. Bunlara muhalif hareket edenleri gördüğümüz gibi men etmek ve ettirmek nazik vazifelerimizdir. Sizin dahi bu hususlarda bize uyacağınızda şüphe etmeyiz.

*Haydi arkadaşlar düşman üzerine birlikte gidelim. İnsaniyete yakışacak şekilde mertlikle hareket edelim”.*²⁸

Mirliva Tahir Bey, Niş askeri fırkası geçici meclis başkanı Miralay Sabit Bey'e yazdığı telgrafta Hristiyan gönüllerinin sevkine memur Dar-ı Şura-yı Askeri Harp Yaveri Kolağalarından Ali Şefik Bey'in o tarafa ulaşip ulaşmadığı ve ulaştıysa oradan ordugâha gidip gitmediğinin ve Hassa Redif Kaymakamlarından Ethem Bey'in dahi ne tarafta olduğunun telgrafla bildirilmesini istemiştir.²⁹

Samsun, Giresun, Trabzon redif alayları Miralaylıklarına ayrı ayrı gönderilen telgraflarda mevcut meselenin devlet ve milletçe faydalı olması için 1. ve 3. sınıf silah altında bulunan redif taburlarının her birinin dairesinde 1000'er nefer mevcutlu birer 3. sınıf taburun daha teşkili istenmiştir. Talep edilen erlerin sağlanması ve ahali hakkında özel bir izin olarak 1876 senesine değin yaşları geçenlerin redif sınıfına nakli ve erlerin içlerinde vücutları evlerinin idaresine yetmez ve pek kimsesiz bulunanlardan evlerinin idaresi için aylık 30 kuruş maaş tahsisine karar verilmiştir. Müstahfiz erlerinden ve eli silah tutar ve askeri hizmete muktedir ahaliden isteyenlerin de silah altında bulundukları müddetçe haklarında asker muamelesi yapılması ile elbise, silahları, maaş ve tayınları verilmek üzere gönüllü olarak kabullerine karar verildiği bildirilmiştir. Padişah iradesi de böyle olarak konunun sadrazamlık makamından icap edenlere bildirilmesi üzerine gerekenler yapılmaya başlanmıştır. Samsun, Giresun, Trabzon redif alaylarına mensup taburların da çağırılması ve toplanmasına girişilerek haylice er toplandığı bildirimlerden anlaşılmıştır. Elbise, silahlar ve diğer levazımın tertibine teşebbüs edilirse o ana kadar hangi tabur merkezinde ne kadar nefer toplandığının da bilinmesi gerekeceğinden bunun da bildirilmesi istenmiştir. Yerel hükümet ile birlikte alaylarına mensup redif taburları erlerinin serian muayene ile taburların merkezlerinde toplanmasına ve diğer redif erlerinden ticaret için oralarda bulunanların dahi araştırılarak taburlara kayıt ve katılımlarına gayret edilmesi tavsiye edilmiştir.³⁰

3. Osmanlı Tebaası Olmayan Gayrimüslim Gönüllüler

1876 Osmanlı-Sırp-Karadağ Savaşı sürerken ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı başlamak üzereyken Macaristan'dan, Lehistan ve Fransa'dan gönüllüler Osmanlı ordusunda savaşmak için başvuruda bulunmuşlardır.³¹

Seraskerlik makamına gelen bir tezkirede Belçika'da bulunan bazı şahısların gidiş ve dönüş harcırahları Osmanlı Devleti tarafından karşılanmak şartıyla gerek nizamiye askeri ve gerek yardımcı asker olarak istihdam edilmek üzere savaş mevkilerinde bulunan Osmanlı ordusuna kabul edilmeleri isteğinde bulundukları bildirilmiştir. Daha önce Belçika'dan talep edilen doktorlar ile eczacıların harcırahları hakkında gereken talimatın gönderilmesi için Brüksel Elçiliği'nden Hariciye Nezareti'ne gelen Fransızca yazının suretinin de gönderildiği ve durumun

²⁸ Ahmet Mithat Efendi, *a.g.e.*, s. 314-315.

²⁹ ATASE, OSK Kutu: 8, Gömlek: 65 Belge: 65, 23.06.1292 (04.09.1876).

³⁰ ATASE, OSK Kutu: 6, Gömlek: 114, Belge: 114, 28.09.1292 (10.12.1876).

³¹ Yücel Özkaya, “1293 (1877-1878) Osmanlı Rus Savaşı'nda Avrupa Devletlerinin Tutumu ve Bosna Hersek Olayı”, *9. Askeri Tarih Semineri Bildirisi*, C. 2, Ankara, 2006, s.321. (313-328)

değerlendirilerek elçiliğe bildirilmesi istenmiştir.³² Yine Sadrazamlığa 19 Ocak 1877 tarihinde Lehistan mültecilerinden biri Kazak ve diğeri Dragon alayı yüzbaşılığından ayrılan Konstantin Fernando ve Şarl Lubinski tarafından bir arzuhal takdim edilmiştir. Bu arzuhalde;

*“Her türlü düşmanlıktan emin olmak üzere Osmanlı Devleti'nin lütuf, merhamet ve himayesine nail olmuş olan Lehistan mültecileri Osmanlı ülkesine asli vatanları kadar mukaddes bildiklerine ve konferansın bilinen neticesi üzerine şimdi ikinci vatanımızın asayışı Moskovların (Rusların) hücumuyla boş kalması muhtemel olmasına ve acizleri ise zaten hükümdarlık askeri subaylarından ayrılmış mültecilerden bulunduğumuza binaen Padişah Cenapları ile birlikte can feda etmek ve Osmanlı Devleti'nde güvenlik içerisinde olan Slav ahalisini hami addettikleri Moskovların zararlı fikirlerini iyice anlatarak doğru yola sevk ve döndürmeye çalışmak ile nail olduğumuz lütuf ve merhametin teşekkürünü ifa etmek kutsal görevimiz gereğinden bulunduğundan sadık Osmanlı tebaası gibi ve uygun bulunacağı vechle istihdam olunmamızı istirham için bu arzuhali takdime cüret ettik” yazmaktaydı.*³³

Macaristan'dan bazı subay ve erler de gönüllü olarak Osmanlı Devleti'nin yanında yer almak istemişlerdir.³⁴ Macar askerleri Sırlara karşı savaşmak, Macar doktorları da Türk ordusunun yaralarını sarmak için Osmanlı elçisinden kendilerine pasaport verilmesini istemişlerdir.³⁵ Osmanlı Devleti'nin Peşte Başkonsolosluğu'ndan Hariciye Nezareti'ne gelen yazıda Peşte'deki Honved komitesi tarafından Osmanlı askeri yaralıları için verilen iki sandık tiftik ve sargının Vidin Hastanesi'ne gönderildiği gibi birkaç gün zarfında iki sandık eşyanın daha gönderileceği ve Honved komitesi başkanı Antuvan Şnayder'in bir fırka Macar gönüllüsü teşkil etmekte olduğunu beyan ettiği bildirilmiştir.³⁶ Yine Bosna Valisi Nazif Bey'in 24 Ocak 1877'de Sadrazamlığa gönderdiği yazıda Macaristan ahalisinden Mendek Pula, Mendek Bila ve Ferdinsa isimli üç delikanlının ellerinde Osmanlı Devleti Konsolosluğu'ndan aldıkları pasaportları olduğu halde Osmanlı Devleti ve Osmanlı milleti hakkında olan sevgileri gereğince Osmanlı askeri hizmetinde bulunmak arzusuyla özellikle memleketlerinden kalkıp Banaluka yoluyla Saraybosna'ya geldikleri bildirilmiştir. Mendek adındakilerin ikisinin kardeş olup 26 ve 21 yaşlarında, arkadaşlarının da 25 yaşında olduğu, bakılınca soylulardan ve iki kardeş olanların da ilim talebesi olduğunun anlaşıldığı, onların masraflarını karşılayarak ve zorluklarla oraya kadar gelmelerinin saygıya layık olmasıyla konuk olarak ağırlandıklarını ve yakın zamanda binlerce Macarın askerlik için Osmanlı ülkesine gelecekleri ve kendileri de süvari askerliğine kabul edilirlerse daha çok memnun olacakları ve olmazsa piyade sınıfında da bulunacaklarının ifadelerinden anlaşıldığını ve bunlar hakkında gerekecek muamelenin iznine girildiği ifade edilmiştir.³⁷ Avusturya Macaristan tebaasından olan bazı şahıslardan önceden Osmanlı Devleti'nin gönüllü askerleri sınıfına katılan ve şimdi Sofya'da bulunan 3 kişi de kendilerinin bu sınıftan çıkarılmalarını istemişlerdir. Bab-ı Ali'den konunun danışıldığı cevabın gelişinde icabına bakılacağı bildirilmiştir.³⁸

³² BOA, HR.MKT. 946/57 1293.Za.13 (30.11.1876).

³³ BOA, HR.TO. 462/32 19.01.1877.

³⁴ Özkaya, a.g.m., s. 321.

³⁵ Yücel Namal, *Türk-Macar İlişkileri (1850-1900)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2008, s. 43; Sezgin Topal Mızrak, *II. Abdülhamid Döneminde Türk-Macar Kültürel İlişkileri (Korvina Örneği)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2017, s. 71.

³⁶ BOA, HR.MKT. 939/8 1293.N.12 (01.10.1876) ; BOA, HR.TH. 21/30 30.09.1876.

³⁷ BOA, HR.SYS. 1232/21 15.02.1877.

³⁸ BOA, HR.SYS. 2940/66 03.09.1876.

Macarlar Türklerin yanında olup desteklerken Macaristan parlamentosunda ve sokaklarda Türk yanlısı ve Rus karşıtı açıklamalar yapılmıştır.³⁹ Macar Başbakanı Kalman Tizsa yayınladığı genelge ile Osmanlı Devleti'ne karşı savaşılmaya gitmek için sınırı aşan Sırp kökenli Macarlara ağır cezalar vermiştir. Budapeşte'de milletvekili olan Sırp kışkırtıcısı Miletic genelgeye uymayı reddettiği için Novisad'da Adalet Yüce Mahkemesi emriyle tutuklanmış ve yargılanmak üzere Budapeşte'ye götürülmüştür. Oysaki parlamentonun önceden onayı olmadan halkın bir temsilcisinin tutuklanmasını yasaklayan anayasal haklar vardı.⁴⁰ Hapisteki Miletic Sırbistan'a bir gönüllü lejyonu sağlamayı vaat eden Novisad gizli Slav komitesinin şefi idi.⁴¹ Macar gençleri Osmanlı yanlısı tavır alırken ülkenin her yerine Viyana'ya ve Zagreb'e de Türk yanlısı sempatilerini ifade etmeleri için davetler gönderilmiştir. Ancak Zagreb'ten davete olumsuz yanıt gelmiş üstelik Slav yanlısı gösteriler düzenlenmek istenmişse de yasaklanmıştır. Davetin gönderildiği diğer yer Prag'da da Zagreb'teki gibi olumsuz durumla karşılaşmıştır.⁴²

Macaristan'ın her tarafından Macar subay ve gönüllülerinin orduya katılma talepleri çok artmış ve bu başvurular Osmanlı elçisini bunaltacak hale gelmiştir. Ancak bu teklifleri elçi nazikçe reddetmek zorunda kalmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti bu olaylara karşı cesaretlendirici davranılmaması yönünde emir vermişti. Yine Sırbistan'da yaşayan Macarlar da kendilerinin engellenmesine rağmen Türkiye'ye yerleşmeyi talep etmiş ve Osmanlı ordusuna gönüllü olarak katılmak istemişlerdir.⁴³

1876 yılı Ekim ayının sonunda Osmanlı Devleti Başkumandanı Abdülkerim Paşa Sırp ordusunu yenmiş ve Macar üniversite öğrencileri geçit töreni yaparak Türk Konsolosu Sermet Efendi'yi kutlamak istemişlerdir. Üniversite gençliği böylelikle Ruslar tarafından desteklenen Sırlara karşı, Türklerin yanında yer almıştır. Macar Başbakanı Tizsa Kalman'ın iznine rağmen bazı hesaplarla gösteri iptal edilmiştir.⁴⁴ Gençler 25-26 Ekim'de ise fener alayı düzenlemiş ve Türk başkumandanı için tezahüratta bulunmuşlardır. 2 Kasım'da göstericiler Gül Baba Türbesi'ne çelenk bırakmışlardır.⁴⁵ Bu yürüyüşlerin etkisi Kasım ayı ortasında toplanan parlamento salonunda da hissedilmiştir. Rus çarının Sırbistan'daki Rus gönüllüleri ile ilgili konuşmasından dolayı Ignac Helfy hükümete soru önergesi göndermiştir. Lajos Kossouth da sürgünden mektuplar göndermiş ve “*korkunç felaket kabul edilen savaşın bile Rus iktidarının büyümesine izin verilmesinden daha küçük felaket olduğunu*” belirtmiştir.⁴⁶

Osmanlı Devleti adına olan gösteriler zamanla bütün Macaristan'a yayılmıştır. Macar Yazar ve Sanatçılar Derneği de 6 Kasım 1876'da Hungaria Hotel'de Türk ordusundaki yaralı askerler adına bir konser düzenlemiştir.⁴⁷ 14 Aralık 1876'da ise Macar besteci Szabadi çatışmalarda yaralanan Türk askerleri için düzenlenen konserde yazdığı Türk- Macar marşını ilk kez sunmuştur.

³⁹ Ferdi Çiftçioğlu – Erika Vereşova, “93 Harbi'nde Macarların Osmanlı Devleti'ne Desteği”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C. 18, Sayı 71, s. 614. (613-626)

⁴⁰ Namal, *a.g.t.*, s. 43.

⁴¹ BOA, HR.SYS. 213/33 04.10.1877.

⁴² Mızrak, *a.g.t.*, s. 75-76.

⁴³ Namal, *a.g.t.*, s. 57.

⁴⁴ Melek Çolak, “Macar Kaynaklarına Göre Gyula Andrassy ve Osmanlı-Macar İlişkileri (1875-1878)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVI, Sayı 1, Temmuz 2011, s. 54. (51-65)

⁴⁵ Melek Çolak- Sezgin Topal Mızrak, “Macar Gençlik Heyetinin İstanbul Ziyareti (1877)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XVI, Sayı 33, Güz 2016, s. 8. (5-24)

⁴⁶ Çolak, *a.g.m.*, s. 54; Mızrak, *a.g.t.*, s. 78.

⁴⁷ Bayram Nazır, “II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Macar Dostluk İlişkileri”, *A. Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi(TAED)*, 43, Erzurum, 2010, s. 310. (309-317)

Savaşta gençler sloganını kullanan besteci kendisinin de Türklerin taraftarı olduğunu açıkça belirtmiştir. 1877 yılı başında ise Macar gençlik heyeti Abdülkerim Paşa'ya süslü bir kılıç götürmek için Cafe Delicatessen'den İstanbul'a yola çıkmıştır.⁴⁸ II. Abdülhamit Macar gençlik heyetinin ziyaretinden oldukça duygulanmış ve Kanuni Sultan Süleyman'ın Macaristan'dan İstanbul'a getirmiş olduğu Korvinalardan 35 adet cildini hediye olarak 1877'de Budapeşte Üniversitesi'ne geri vermiştir.⁴⁹

Macaristan'dan savaşa katılmak isteyenlere *evet* denirse 50.000 kadar gönüllü toplanacağı, Macarların dahi ayaklanarak Avusturya'ya karşı koyacağı düşünülmüştür. Dolayısıyla Osmanlı Devleti 4 Mart 1877'de çıkardığı iradede açıkça Macarları davet etmenin Avusturya'yı endişelendireceği ancak Macarların bu iyi niyetine karşı gelmenin de iyi olmadığı, bu arzularının teşvik edilmesi gerektiği açıklanmaktaydı. Bosna vilayeti Macaristan ile hem civar olduğundan hiçbir tarafa sezdirilmeden bir memur vasıtasıyla ve diğer vasıtalarla gayet gizli surette Bosna'ya dâhil olan Macar gönüllülerin askeri hizmete alınmasının Bosna Valisi Mazhar Paşa'ya gizlice duyurulması üzerinde durulmaktaydı. Osmanlı Devleti Macar gönüllülerinden faydalanmak istese de Avusturya Bosna'ya girmeyeceğini kendisine taahhüt ettiğinden bunun Avusturya tarafından duyulmasını arzu etmemiştir.⁵⁰

Aynı tarihte yani 4 Mart 1877'de verilen fermanla Sırbistan'a savaştan önceki hali iade edilmiş ve komşu eyaletlerden Sırbistan'a giden ahali ile Osmanlı ülkesine sığınmış olan Sırp ahalinin evlerine dönmesine izin verilmiştir. 28 Şubat 1877'de ise Sırbistan ile barış antlaşması imzalanmış ve Sırbistan savaş öncesi durumuna dönmüştür.⁵¹

Sonuç

Osmanlı Devletine savaş ilan eden Sırp, yoğun şekilde Rus desteğine rağmen yenilmişlerdir. Osmanlı ordusunda ise Müslüman gönüllülerin yanı sıra gayrimüslim gönüllüler yer almıştır. Osmanlı Devleti'nde gönüllü asker alımları 1870 yılında çıkan Asker Alma Kanunu'na göre gerçekleşmiştir. Devlet kendi tebaası olan Hristiyanların gönüllü yazımlarını kabul etmiş, hilal ve haç yan yana bayraklar hazırlanmış ve onları ödüllendirmiştir. Ancak yurt dışından olan yabancı gönüllüleri çok da gerekli görmemiştir. Özellikle Macarlar Osmanlı Devleti'ne çok destek olsalar da bunu Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile ilişkileri bozmamak için Osmanlı Devleti gizli şekilde yürütmek istemiştir. Macaristan'dan siviller olduğu kadar subay ve erler de gönüllü olarak Osmanlı Devleti ordusuna katılmak istemişlerdir. Macar doktorlar ise ordunun yaralarını sarmak istemişlerdir. Ancak Osmanlı Devleti gönüllü asker desteğini Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na olabildiğince sezdirmemek istemiştir. Gayrimüslim gönüllü desteği aynı şekilde 93 Harbi'nde de devam edecektir.

⁴⁸ Çiftçioğlu-Vereşova, a.g.m., s. 614-615.

⁴⁹ Sezgin Topal Mızrak, "II. Abdülhamid Döneminde Türk Macar İlişkileri", *XVIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. IX, Haz. Semiha Nurdan-Muhammed Özler, Ankara, 2022, s. 635. (629-650)

⁵⁰ Özkaya, a.g.m., s. 321.

⁵¹ Özkan, a.g.e., s. 293-294.

Kaynaklar

Yayınlanmamış Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR.MKT.) 946/57 1293.Za.13 (30.11.1876).

HR.MKT. 939/8 1293.N.12 (01.10.1876)

Hariciye Nezareti Siyasi Kalemi (HR.SYS.) 2940/66 03.09.1876.

HR.SYS. 1232/21 15.02.1877.

HR.SYS. 213/33 04.10.1877.

Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH) 21/30 30.09.1876.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO.) 462/32 19.01.1877.

İrade Dahiliye (İ.DH.) 733/60092 1293.L.11 (30.10.1876).

İ.DH. 745/60933 1294.R.16 (30.04.1877).

Genelkurmay Askeri Tarih Stratejik Etüd Başkanlığı (ATASE) Arşivi

Osmanlı-Sırp-Karadağ Harbi Koleksiyonu Kataloğu (OSK)

Kutu:8 Gömlek:65 Belge:65 23.06.1292 (04.09.1876).

Kutu:6 Gömlek:114 Belge:114 28.09.1292 (10.12.1876).

Osmanlı-Rus Harbi Koleksiyonu Kataloğu (ORH)

Kutu:2 Gömlek:38 Belge:38-1 20.02.1293 (02.05.1877).

Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print,, The Ottoman Empire: Revolt in the Balkans, 1875-1876, Part I, Series B, Vol. 2, General Ed. Kenneth Bourne and D. Cameron Watt, Ed. David Gillard, University Publications of Amerika, 1984.

Telif Eserler

Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılap*, C.1, Yay. Haz. Tahir Galip Seratlı, İstanbul: Selis Yayınları, 2004.

Aydın, Faruk. *Osmanlı Devleti'nde Tanzimattan Sonra Askeratma Kanunları (1839-1914)*, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1994.

Çiftçioğlu-Vereşova, Ferdi-Erika. "93 Harbi'nde Macarların Osmanlı Devleti'ne Desteği", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C. 18, Sayı 71 (2021): 613-626.

Çolak, Melek. "Macar Kaynaklarına Göre Gyula Andrassy ve Osmanlı-Macar İlişkileri (1875-1878)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVI, Sayı 1 (Temmuz 2011): 51-65.

Çolak-Topal Mızrak, Melek-Sezgin. "Macar Gençlik Heyetinin İstanbul Ziyareti (1877)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XVI, Sayı 33 (Güz 2016): 5-24.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, Ankara: T.T.K. Yayınları, 1995.

- Kohn, Hans. *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, Çev. Agah Oktay Güner, İstanbul: İlgı Kültür Sanat Yayınları, 2007.
- Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi*, Ankara: T.T.K. Yayınları, 1999.
- Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, Haz. İ. Miroğlu, M. Derin, M. Halacoğlu, Ö. Akdaş, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1979.
- Mızrak, Sezgin Topal. *II. Abdülhamid Döneminde Türk-Macar Kültürel İlişkileri (Korvina Örneği)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Muğla, 2017.
- Mızrak, Sezgin Topal. “II. Abdülhamid Döneminde Türk Macar İlişkileri”, *XVIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. IX, Haz. Semiha Nurdan-Muhammed Özler, Ankara (2022): 629-650.
- Namal, Yücel. *Türk-Macar İlişkileri (1850-1900)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2008.
- Nazır, Bayram. “ II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Macar Dostluk İlişkileri”, *A. Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi(TAED)*, 43, Erzurum (2010): 309-317.
- Özkan, Ayşe. *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, İstanbul: IQ Yayınları, 2011.
- Özkaya, Yücel. “1293 (1877-1878) Osmanlı Rus Savaşı'nda Avrupa Devletlerinin Tutumu ve Bosna Hersek Olayı”, *9. Askeri Tarih Semineri Bildirisi*, C. 2, Ankara (2006): 313-328.
- Parer, Özlem. “Tolstoy ve Dostoyevski'nin Yorumlarıyla Balkanlarda Savaşa Bakış”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, Sayı. 16 (Eylül 2014): 341-353.
- Sedes, Halil. *1875-1876 Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilalleri ve Siyasi Olayları*, Başlangıç-I.Kısım, İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi, 1946.
- Şirokorad, A. B. *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kıran Osmanlı-Rus Savaşları*, İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.
- Urhan, Vahit Cemil. *Karadağ'ın Bağımsızlığını Kazanması (1851-1878)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2015.
- Uygur, Fatma. “93 Harbine Giden Buhranlı Dönemin Bazı Siyasi Olaylarının Fransız Büyükelçilik Yazışmalarına Yansımaları”, *D.T.C.F Dergisi*, C. 60, Sayı 2 (2020): 562-598.
- Ünal, Uğur. *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.